

FRÅN UPPSATS TILL TEGELSTENS- AVHANDLING

Av professor BIRGER NERMAN

FÖR CA 40 ÅR sedan fick jag av en äldre museikollega, fil. dr Sune Ambrosiani, 26 doktorsavhandlingar i litteraturhistoria (inklusive 3 i estetik) från åren 1866–1895 och en avhandling i estetik, utgiven för vinnande av docentur 1865, de flesta av doktorsavhandlingarna försvarade i Upsala, två — från 1880- och 1890-talen — i Lund.

Redan då jag fick avhandlingarna, läste jag flera av dem. På senare tid har jag på nytt gått igenom de flesta av dem och samtidigt läst några andra från samma tidsskede. Då jag under årens lopp även haft tillfälle att ta del av en stor del av de litteraturhistoriska avhandlingar, som ventilerats från mitten av 1890-talet fram till våra dagar, har jag haft anledning reflektera över den utveckling de humanistiska doktorsavhandlingarna, särskilt inom de historiska disciplinerna, genomgått från 1860-talets vanligen små uppsatser fram till våra dagars i regel flerhundra sidiga luntor. Det kan därför kanske ha sitt intresse att med ledning av de litteraturhistoriska avhandlingarna söka ge en översikt över de humanistiska doktorsavhandlingarnas

utveckling i vårt land. Jag framhåller emellertid uttryckligen, att min överblick över de litteraturhistoriska avhandlingarna i Sverige från mitten av 1860-talet till framemot sekelskiftet icke är fullständig.

Innan vi gå in på avhandlingarna, må omtalas, vilka som innehade professorerna i estetik, litteratur och konsthistoria i vårt land under nyssnämnda tidsskede och omkring sekelskiftet.

I Upsala uppehölls efter Bernhard Elis Malmströms död i juni 1865 på förordnande estetikprofessuren av docenten Carl Rupert Nyblom, som 1867 blev dess ordinarie innehavare och som kvarstod till 1897, varefter han följande år efterträddes av Henrik Schüek. I Lund innehades motsvarande professur sedan 1859, då nyinrättad, av Gustaf Ljunggren, vilken avgick 1889 och 1890 fick till efterträdare dåvarande Upsaladocenten Schüek. Till dennes efterträdare utsågs 1899 Lundadocenten Ewert Wrangel. Vid Göteborgs Högskola upprättades 1890 en professur i ämnet med förutvarande Upsaladocenten Karl Warburg som förste innehavare; han avgick 1900 och efterträddes

följande år av Lundadocenten Otto Sylwan. År 1899 fick även Stockholms Högskola en professur i ämnet med Upsaladocenten och läraren vid Högskolan Oscar Levertin som förste innehavare.

Ännu på 1860-talet voro, som nämnt, de humanistiska doktorsavhandlingarna i regel mycket små. En avhandling på något mera än 20 sidor var ingen ovanlighet; den minsta jag äger, »Om Sakuntala, ett indiskt drama» av Oskar Fritiof Hedström (sedermera läroverksadjunkt i Sundsvall) från 1875, belöper sig på 21 sidor. Ofta var förfaringssättet alltjämt det, att man disputerade på en mycket liten avhandling, och ville man meritiera sig för docentur, skrev man en utförligare, som i regel också offentligen försvarades. Så gjorde Carl David af Wirsén, vilken 1866 disputerade på en estetisk avhandling »Jemförelse mellan Vischers och Zeisings åsigter om det humoristiska», 31 sidor, varav dock 4 få borträknas, då de utgöra titelblad och ett försättsblad med dedikationen »Till mina föräldrar af Carl», men som 1868 blev docent i litteraturhistoria på avhandlingen »Studier rörande reformerna inom den franska vitterheten under sextonde och nittonde seklen» (186 sidor). Däremot blev skalden Carl Ludvig Östergren (»Fjalar») år 1869 omedelbart docent i litteraturhistoria på sin 95 sidor starka avhandling »Om Vitalis, hans lif och diktning».

De litteraturhistoriska avhand-

lingar från 1860-talet, jag läst, synas knappast äga något vetenskapligt värde; om de estetiska vågar jag inte yttra mig, men dessa ge huvudsakligen intryck av referat. I varje fall kunna de förra knappast sägas vara resultat av någon forskning. De behandla vanligen någon författares liv och diktning eller någon del eller sida av hans produktion, och de referera i regel kända fakta och göra en enkel indelning i vederbörandes produktion. Synpunkterna äro oftast strängt moraliska, religiösa och patriotiska. Så är Östergren bekymrad över Vitalis' bibliska travestier och medger, att de för strängt ortodoxa människor måste förefalla hädiska, men han framhåller, att de gälla Gamla testamentet och icke träffa »Christendomens must och kärna» samt att »det friska, naiva och barnsligt glada i skildringen» räddar dem, så att Vitalis genom dem icke »satt någon fläck på sin sedliga karakter». Något nytt material framdrages knappast i avhandlingarna. Vad hänvisningarna till den föregående behandlingen beträffar, kan det anses typiskt, att i en avhandling från 1866 omnämnas, att disputanden utom vederbörande författares samlade skrifter huvudsakligen rådfrågat fem verk, varav ett är ett inträdestal i Svenska Akademien. Notapparat saknas antingen i avhandlingarna, eller också är den av enkel art.

Redan på 1860-talet förekommo likväl doktorsavhandlingar av mera

omfattande och verkligt vetenskaplig art. Så disputerade Hans Hildebrand år 1866 på en avhandling »Svenska folket under hednatiden» (150 sidor) och Oscar Montelius 1869 på en »Från jernåldern I» (58 sidor kvart), båda vackra inledningar till deras banbrytande arkeologiska forskargärningar.

Med 1870-talet utvecklas de litteraturhistoriska avhandlingarna i mera vetenskaplig riktning. Det kan visserligen fortfarande vara fråga om små uppsatser om en författares liv och verk eller någon del av hans produktion. Likaså fortsätta de estetiska avhandlingarna av begränsat omfång; här kan nämnas skalden K. A. Melins år 1875 ventilerade avhandling på 40 sidor »Om den tragiska skulden». Direkta forskningar representerar ej heller Hugo Montgomery-Cederhjelmns intelligent gjorda svep genom världslitteraturen i den 58 sidor stora avhandlingen 1871 »Om det fantastiska lustspelet». Men man börjar nu draga fram förut okänt material. Så har Lennart Ribbing i sin 1874 framlagda välskrivna avhandling »Om Olof Bergklint, hans lif och vittra verksamhet» (50 sidor) ur arkiv och bibliotek fått fram åtskilligt nytt biografiskt material. Och man börjar nu även göra sammanställningar över vissa svenska litteraturgrupper, visserligen i allmänhet icke av de mest betydande arterna. En sådan är den av V. Svedbom — sedermera sekreterare i Musikaliska Akade-

mien och mest känd som tonsättare av Edvard Bäckströms »Sten Sture» — 1872 publicerade avhandlingen på 41 sidor »Studier rörande frihetstidens tragiska diktning», en välskriven sammanställning, dock utan nämnvärt nytt material; den medförde docentur i litteraturhistoria. År 1875 framlades emellertid en avhandling med en sådan översikt, som verkar helt modernt vetenskaplig: det är Georg Göthes för sin tid stora — 175 sidor — disputation »Historisk öfversigt af de vittra samfundet i Sverige före Svenska Akademiens stiftelse». Den innehåller mycket nytt arkivaliskt material, är ytterst väl disponerad och skriven, och författaren har på ett utomordentligt skickligt sätt satt in de vittra svenska sällskapen i utvecklingen av tidens litterära åskådningssätt. Jag minns från mina studier i Upsala, att Göthes avhandling spelade en betydande roll vid Henrik Schücks och Martin Lamms seminarieövningar över 1700-talets litteratur. Den har sitt värde ännu i dag och skulle, så vitt jag förstår, ännu i vår tid vara en utmärkt doktorsavhandling. Författaren var för sin tids disputerare en mogen man, mellan 28 och 29 år, andre amanuens vid Nationalmuseum. Följande år kom en annan översikt »Det svenska lustspelet under frihetstiden» — ca 145 sidor — av den 24-årige Karl Warburg, även den mera modernt vetenskaplig till sin uppläggning, bl. a. visande lustspelets ursprungliga be-

roende av utländska förebilder, men dess tillbakagång, när det blir mera oberoende av dessa. Avhandlingen behandlar emellertid huvudsakligen redan publicerat material. Den har ett mindre lockande ämne och är icke så välskriven som Göthes avhandling. Men den insätter frihetstidens lustspel i dess litteraturhistoriska sammanhang och är onekligen en god prestation av en ung man; den belönades också av Nyblom med docentur. En annan avhandling av samma art är E. J. Sellins 1877 ventilerade dissertation »Svenska dramat under Karl den elftes regering» (74 sidor), som behandlar en mindre, då till större delen otryckt grupp dramer och på ett för sin tid onekligen skickligt sätt söker klarlägga detta blygsamma svenska dramas utveckling fram mot fransk-klassiciteten liksom dess förebilder från antiken och denna. På 1870-talet — f. ö. även någon gång tidigare — förekomma även monografier över utländska författare. Här kan nämnas den 1877 ventilerade, 84 sidor starka avhandlingen av Hjalmar Sandberg — senare ju huvudredaktör för Svenska Dagbladet — »Giuseppe Giusti, hans lif och diktning» I, en elegant skriven biografi om den italienske frihetsskalden från förra hälften av 1800-talet, belyst av hans dikter. Det är emellertid klart, att svenska litteraturhistoriker knappast kunnat bringa några nämnvärda nya forskningsresultat ifråga om utländska författare.

Det verkar, som om intresset för den utländska litteraturen skulle ha varit stort i Upsala under andra hälften av 1870- och under 1880-talen; förmodligen har Nyblom med sina vida litterära intressen i väsentlig mån stimulerat de unga att gå utanför vårt lands gränser till de stora kulturländernas litteratur (diktarbiografier som Sandbergs ovannämnda om Giusti ha dock kanske snarast sitt upphov i de filologiska disciplinerna). I varje fall äro de viktigaste upsaliensiska avhandlingar från 1880-talet, som jag äger, av denna art: de av Henrik Schüeck, Ernst Meyer och Oscar Levertin.

Av dessa disputerade Schüeck och Meyer samtidigt, i april 1882, Schüeck 14 dagar före Meyer. Det var en väldig uppgift Schüeck gav sig i kast med: »Hufvudriktningarna inom femtonhundratalets engelska renässanceliteratur» I, 166 sidor. Schüeck medhann i sin avhandling dock endast en riktning, humanismen. Det är en oerhört lärd framställning, och man märker Schüecks förmåga att ge breda överblickar — här med utgångspunkt i antiken. Avhandlingen är övervägande lärdomshistorisk, och detta drag kom ju att i fortsättningen i betydande grad prägla hela Schüecks produktion. Onekligen var denna avhandling en kraftprestation av en forskare, som ett halvår tidigare fyllt 26 år. Schüeck blev omedelbart efter disputationen docent i litteraturhistoria. Om Schüeck

hade vänt sig till den engelska 1500-talslitteraturen, vände sig den bortåt 2 år äldre Meyer till den franska. Hans »Studier i den Ron-sardska skolans poesi» (145 sidor) är en ytterst klar och välskriven översikt över denna skolas litteraturhistoriska teorier och betydelse; man läser den med god behållning ännu i dag. Den medförde emellertid ej docentur; kanske ansåg sig Nyblom ej behöva mera än en docent, och då var Schück given. I februari 1888 disputerade den ännu blott 25¹/₂ år gamle Oscar Levertin på en avhandling »Studier öfver fars och farsörer i Frankrike mellan renaissansen och Molière» (179 sidor). Ämnet var knappast lockande. Levertin medger detta. »Att... syssla med en så efemär och konstnärligt ofullkomlig litteratur... kan synas likna en resa, der blott det slutliga målet har intresse», säger han. Men han försvarar sig med att allt, som påverkat den stora dikten, här alltså Molière, är värt att lära känna. Avhandlingen visar onekligen en stor lärdom, men man har svårt att i mängden av namn och arbeten riktigt få grepp på utvecklingen, och man finner föga av den lysande stilkonst, som så hänfört oss i hans senare litteraturhistoriska verk. Nyblom var inte riktigt nöjd, och han ville ej ge docentur på avhandlingen. I stället gjorde han nu Meyer, som samtidigt utgivit en ny avhandling, »Gustaf Rosenhane», till docent, och han motiverade det bl. a.

med att Meyer »var äldre och hade större formtalang». Levertin fick skriva en ny avhandling »Teater och drama under Gustaf III», som utkom följande år, och på denna blev han docent. I vad mån Schücks, Meyers och Levertins doktorsavhandlingar innehålla nya forskningsresultat vågar jag icke avgöra. Givetvis måste det ha varit svårt för svenska forskare att ifråga om mångbehandlad litteratur på de stora kulturspråken prestera verkliga forskningar; snarast får man väl betrakta deras arbeten som sammanställningar, icke minst Schücks dock med självständiga uppfattningar.

Emellertid fortsattes självfallet i Upsala även behandlingen av den svenska litteraturen. En sådan är Isak Fehrs 1883 ventilerade avhandling »Studier i frihetstidens vitterhet. Den politiska visan jämte meddelanden om censuren och utländsk litteratur i Sverige» (101 sidor), som drar fram åtskilligt nytt material; ämnet är dock av mindre betydelse.

I Lund har man kanske i högre grad än i Upsala hållit sig till de inhemska ämnena. Från 1880-talet har jag genomgått två lundensiska doktorsavhandlingar. Den ena är av ett mera speciellt slag. Det gäller Ernst Runnqvists år 1882 ventilerade avhandling »Euphrosyne. En litteraturhistorisk studie I» (50 sidor i kvart). Författaren hade av lektor Yngve Nyberg i Norrköping, en brorson till Euphrosynes andra

man, fått tillgång till en samling originalbrev från Atterbom till Euphrosyne, som innehåller ytterst intressanta uppgifter om hennes förhållande till Atterbom och de andra fosforisterna, hennes medarbetarskap i dessas kalendrår och som överhuvud taget lämnar många intressanta inblickar i flera av dåtidens svenska författares liv och arbeten. Kring dessa brev bygger Runnqvist sin skildring av Euphrosynes öden och verk under åren 1815–1822. Den andra avhandlingen av år 1888, är Ewert Wrangels »Det carolinska tidevarfvets komiska diktning». Arbetet är med sina 236 sidor den första av de litteraturhistoriska avhandlingar, vilka jag haft tillgång till, som överskridit 200-sidorsstrecket. Det förefaller oss nog egendomligt att sammanföra komiska drag i olika slags diktning, t. ex. i visor, bröllopskväden, fransk-klassiska satirer, i Stiernhielms Hercules och i dramer, till en avhandling, och behandlingen kan icke stilistiskt tillerkännas något högre vitsord, men Wrangel hade sammanfört ett stort material, även opublicerat, och Ljunggren belönade den 25-årige författaren med docentur.

Under 1880-talet synas de mycket små litteraturhistoriska avhandlingarnas tid ha varit förbi; jag äger i varje fall ingen sådan ifrån denna tid. Avhandlingarna ha nått en för en doktorsdisputation ganska rimlig omfattning.

Under 1890-talet äro de littera-

turhistoriska avhandlingarna av ungefär samma karaktär som under andra hälften av 1870-talet och under 1880-talet. Där finnas ämnen med nytt svenskt material som t. ex. Otto Sylwans dissertation 1892 »Sveriges periodiska litteratur under frihetstidens förra del» (252 sidor), en klar och saklig sammanställning av ett tidigare mycket litet bearbetat material, där finnas översikter över någon litteraturgrupp i något av de ledande kulturländerna som Johan Mortensens mycket väl-skrivna doktorsavhandling 1897 »Profandramat i Frankrike» (238 sidor), hänge ventilerade i Lund och medförande docentur för Schück, där finnas monografier över författare, svenska som t. ex. Knut Barrs avhandling 1898 »Olof Broman, vår förste romanförfattare» (90 sidor) eller utländska som Göran Björkmans elegant avfattade avhandling 1894 »Anthero de Quental, ett skaldeporträtt» (80 sidor) med av Björkman gjorda utmärkta diktöversättningar, ett aktuellt ämne, då den portugisiske skalden avlidit 1891, båda ventilerade i Upsala. Av mera nytt slag är en avhandling, som sysslar med ett visst utländskt inflytande på den svenska litteraturen: Theodor Hasselqvists år 1895 i Lund försvarade »Ossian i den svenska dikten och litteraturen» (188 sidor), en klar och resultatrik behandling av ett viktigt ämne. Man skönjer här Schücks metodiska inriktning, och författaren meddelar också i före-

talet, att det är Schüeck, som fäst hans uppmärksamhet på ämnet (detsamma gäller Sylwan).

Redan tidigt under 1900-talet börja de litteraturhistoriska avhandlingarna kraftigt tilltaga i omfång. Det är Fredrik Böök, Martin Lamm och Anton Blanck, som inleda denna tillväxt, Böök i Lund 1907 med sin avhandling »Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809» (512 sidor), Lamm i Upsala 1908 med »Olof Dalin» (468 sidor) och Blanck likaledes i Upsala 1911 med »Den nordiska renässansen i 1700-talets litteratur» (456 sidor). Sedan den tiden ha de litteraturhistoriska avhandlingarna i regel varit stora, även om de långt ifrån alltid nått sådana dimensioner som de tre sistnämnda. På de två sista decennierna ha avhandlingarna i regel belöpt sig på över 350 sidor, sådana på 400–500 sidor förekomma ofta, stundom på mera, ja, det finns en doktorsavhandling, Peter Hallbergs i Göteborg 1951 ventilerade »Naturesymboler i svensk dikt från nyromantiken till Karlfeldt», på ca 1 050 sidor.

Vetenskapligt kunna utan tvekan de litteraturhistoriska avhandlingarna under 1900-talet i vårt land sägas stå på ett högt plan, och de representera tillsammans en stor forskningsinsats.

Även inom andra humanistiska discipliner ha doktorsavhandlingarna genomgått samma utveckling från i regel mycket små under

1860-talet till digra volymer i våra dagar. I utpräglad grad gäller det t. ex. historia och konsthistoria. Men även t. ex. språkvetenskapliga jätteavhandlingar se dagen hos oss.

Ännu under tredje fjärdedelen av 1800-talet disputerade man för den filosofiska graden vid ganska unga år; genomsnittet torde ha varit 25–26 år. När jag år 1913 promoverades i Upsala, var genomsnittsåldern där 28–29 år för de nyblivna filosofie doktorerna. Numera torde genomsnittsåldern för humanister ha stigit till bortåt 40 år, medan den för naturvetare håller sig ett par eller några år lägre. Även om man får räkna med, att de allra flesta numera icke ha möjlighet till oavbrutna studier intill doktorsgraden, utan måste ha — vanligen flerårig — tjänstgöring av något slag före disputationen, kan man icke komma ifrån, att arbetet med en doktorsavhandling numera i regel tar flera, ofta många år i anspråk.

Det kan icke vara lyckligt, att en person icke når sin fulla vetenskapliga utbildning, förrän han är ganska långt uppe i medelåldern. De flesta, som nu för tiden disputera, få använda halva sitt liv eller mera för sin utbildning. Doktorsavhandlingen är en svår börda för vetenskapsmannen. I stället för att vara en mera blygsam inledning till en vetenskaplig bana, blir den nu ofta vederbörandes största verk; inte sällan ser man i utlåtanden även vid en professorskonkurrens, att en sökandes doktorsavhandling

fortfarande är hans största och tyngst vägande arbete. Anspänningen för en stor doktorsavhandling med den forcering den i slutfasen ofta innebär pressar inte sällan ut en forskare, så att hans produktionsförmåga slappas eller rent av tar slut. De som disputerar vid sena år få sällan en rik fortsatt produktion.

Vad skall man då göra mot de väldiga doktorsavhandlingarna? Ja, först måste sägas, att det i regel icke är professorerna, som drivit upp avhandlingarnas omfattning, utan doktoranderna själva. Man kan förstå ambitionen att, medan man håller på med sitt arbete, vilja lägga fram så omfattande resultat som möjligt. Man vill kanske heller inte prestera mindre än andra redan gjort, utan i stället mera. Oftast har det väl varit önskan att försäkra sig om ett gott betyg genom att kvantitativt åstadkomma mycket.

Åtskilligt borde professorerna kunna åstadkomma genom att tillse, att de unga ta mera begränsade ämnen för sina avhandlingar och genom att under arbetenas gång tillse, att dessa icke alltför mycket svälla ut. Kanske borde man återgå till systemet med små doktorsavhandlingar, varefter den, som ville förvärva docentur, finge meriterna sig med en större avhandling, som dock ej behövde offentligens försvaras. Eller kanske man rent av borde avskaffa betygen på doktorsavhandlingarna? Detta vore onek-

ligen barmhärtigt mot bedömarna, då här — helt naturligt — ständiga misstag begås. Avhandlingar, som senare visa sig icke spela någon större roll, men som äro i de bedömande ämneslärnarnas anda, erhålla ofta höga betyg, medan däremot avhandlingar, som äro föresin tid och leda in forskningen på nya banor, ofta bli mycket snävt bedömda; det mest eklatanta exemplet på det senare förhållandet torde vara Svante Arrhenius' doktorsavhandling 1884, som väl är den märkligaste akademiska avhandling, som någonsin ventilerats vid ett svenskt universitet och innehöll uppslaget till hans senare med Nobelpris belönade dissociationsteori, men som blott erhöll betyget Ba, varpå han till att börja med vägrades docentur. En åtgärd, som borde kunna minska doktorsavhandlingarnas omfattning, vore kanske att begränsa statens tryckningsbidrag till att utgå blott för 150 eller 200 sidor i vanlig oktav. Däremot tror jag knappast, att det skulle vara lämpligt, såsom det föreslagits, att doktorsavhandlingarna icke skulle behöva tryckas och att de, som trycktes, skulle publiceras med »rättelser» föranledda av disputationen; detta skulle göra avhandlingarna ännu mera beroende av de akademiska lärarnas åsikter än de nu äro, vilket näppeligen skulle vara till gagn för nya och självständiga vägar inom forskningen.